

FELSEFE DÜNYASI

2015/KIŞ/ WINTER Sayı/Issue: 62

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Celal TÜNER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)

Prof. Dr. Celal TÜNER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Yard. Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniversitesi)

Yard. Doç. Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004.

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret
İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Aralık 2015, 750 Adet

Spinoza Felsefesinde Zihin: Doğası ve Kaynağı*

Yunus BAYRAK**

Giriş

Spinoza'nın felsefi sisteminin amacı insanın mutlu olmasını sağlamaktır. İnsanın mutluluğu elde etmesi ya da mutsuzluğu ortadan kaldırması için yaşadığı ruh halleri insan zihninde gerçekleşir. Ancak, insan zihninde gelişen olaylar, ait olduğu bedende gelişen olaylardan ayrı düşünülemez. Dolayısıyla, insan zihnini anlamak için, bedeninin de doğasını tanımak gerekir. Bedenin doğasını tanımak ise evrendeki her şeyin tabi olduğu yasaları ortaya çıkarmakla mümkün olur.

Felsefesinde Tanrı merkezi bir yere sahip olduğu için Spinoza'ya göre, insan zihninin doğası ve kaynağı açıklanırken 'Tanrı', 'töz', 'zorunluluk' gibi kavramların da açıklanması gerekir. Onun metafiziğinde üç ana deyim vardır: töz, sıfat ve tavır. O, 'kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edinilen şeye töz' der.¹ Tözün tanımından, mantıksal olarak şu sonuçlar çıkarılabilir: birincisi; töz kendi kendisinin nedenidir, yoksa kendinden başka bir nedenle var olur ve töz olmazdı. İkincisi; töz sonsuzdur, eğer sonlu olsaydı kendisini sınırlayacak olan ve dolayısıyla kendilerine tabi bulunacağı başka tözlerle ilişkide olurdu. Sonluluk, sınırlı olmayı ifade ettiğinden, tözün sınırlı olmadığını onun sonsuz olması ortaya koyar. Üçüncüsü; töz bir tanedir. Çünkü eğer iki töz

* Bu makale, "Spinoza'nın Metafiziğinde Zihnin ve Duyguların Kaynağı" adlı yüksek lisans tezimin II. bölümünden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Arş. Gör.

1 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, (çev: Çiğdem Dürüşken), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 33 ; Benedictus de Spinoza, *Etika*, (çev: Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 31; Benedict de Spinoza, *Etics*, Edited and Translated by Edwin Curley with an Introduction by Stuart Hampshire, Penguin Books, 1996, s. 1. Not: Bundan sonra *Etika*'dan alıntılar, sırasıyla *Etika*'nın Çiğdem Dürüşken çevirisi, Hilmi Ziya Ülken çevirisi ve Edwin Curley'in İngilizce çevirisinden yapılacaktır.

olsaydı bunlar birbirlerini sınırlar ve bağımsız olmaz, yani töz olmazlardı. Bu yüzden, hiçbir şeye tabi olmayan ve her şeyin kendisine tabi olduğu bir tek töz vardır. Bunun dışında kalan bütün şeyler, ya bu tözün sıfatları ya da bunun görünüşleri olan tavırlarıdır.

Sıfat, tözde, onun özünü meydana getirmek üzere algılanan şeydir. Tavır ise, tözün halleri, başka bir deyişle, kendi kendisine değil, başka bir şeyde var olan ve ancak bu başka şey yardımıyla tasarlanan şeydir.² Tavırlar, gerçeğin geçici olarak büründüğü herhangi bir özel nesne ya da olay, özel biçim ya da kalıptır. Bütün bunlar, nesnelere ardındaki ve altındaki sonsuz değişmez bir gerçeğin biçimleri ve kılığıdır. Tavırlar, ne yanılısma ne de gerçek dışıdır. Bizzat gerçekliğin kendisini ifade etmesinin biricik yoludur. Tavırlardan soyutlanmış bir töz var olamaz. Ama onlar tözün kısımları değil, onun halleri, tavırları ve işlemleridir.³ Kendi kendisinin nedeni olan, kendi başına var olan ve kendisiyle tasarlanan şey olarak tanımlanan ‘töz’, tözün özünü meydana getirmek üzere algılanan şey olarak tanımlanan ‘sıfat’ ve başka bir şeyde var olan, sadece bu başka şey yardımıyla tasarlanan şey olarak tanımlanan ‘tavır’ kavramlarından sonra Spinoza, Tanrı’yı tanımlar. O, Tanrı’yı, “mutlak olarak sonsuz bir varlık”, yani “sonsuz sıfatları olan ezeli ve ebedi öz”, “bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan töz” olarak tanımlar.⁴

Spinoza’ya göre Tanrı, tavırlarının olduğu her şeydir; ama tavırları onun olduğu şey değildir. Tıpkı bütünün, parçalarının olduğu her şey olmasına karşın, tüm parçaların bütünün olduğu şey olmaması gibi. Tanrı, tüm şeyleri, tavırları yaratmaz; Tanrı, hiçbir şeyi yaratmaz, her şey onun özünden zorunlu olarak çıkar veya türer. Tüm şeyler, tıpkı bir üçgenin tanımından onun iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olmasının çıkması gibi, Tanrı’dan çıkarlar.⁵ Doğada zorunsuz (olumsal) olan hiçbir şey yoktur. Orada her şeyin şu ya da bu şekilde var olması ve bir eser meydana getirmesi, Tanrısal doğanın zorunluluğu ile gerektirilmiştir. Var olan her şey, Tanrı’da vardır ve Tanrı tarafından gerektirilmiştir. Tanrı için

2 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 1).

3 Tuncay Ceylan, “Belirlenimci Etik’te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük – Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite”, *Kaygı Dergisi*, Sayı: 19, 2012, s. 57.

4 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 33; (s. 32; s. 1).

5 Solmaz Zelyut Hünler, *Spinoza, Paradigma Yayınları*, İstanbul, 2003, s. 14.

bile zorunsuz şeydir, denemez. Çünkü o, zorunsuz bir şekilde değil zorunlu olarak vardır, onun zorunluluğu kendi doğasındadır. Tanrı'nın tavırları da, zorunlu olan Tanrısal doğanın zorunlu üretimleridir. Tanrı bu tavırların sadece var olmaları bakımından değil, aynı zamanda bir eser meydana getirmeleri gerektirilmiş gibi görülmeleri bakımından da nedenidir. Eğer Tanrı tarafından gerektirilmiş değil iseler, kendi kendilerini gerektirmeleri zorunsuz değil, imkansızdır. Aynı şekilde, Tanrı onları gerektirmiş ise, onların kendi kendilerini gerektirilmemiş kılmaları da zorunsuz değil, imkansızdır. Öyleyse her şey Tanrısal doğanın zorunluluğu ile sadece var olmada değil, aynı zamanda şu ya da bu şekilde var olma ve bir şey meydana getirmede gerektirilmiştir.⁶

Düşünce ve Yer Kaplama

Tözün her biri kendine göre Tanrı'nın özünü ifade eden sonsuz sıfatları vardır. İnsan zekası bunlardan ikisini bilir: yer kaplama ve düşünce. Töz, yer kaplar ve düşünür; o, aynı zamanda bütün cisimlerin tözü veya madde ve bütün ruhların tözüdür. Madde ve ruh Descartes'ta olduğu gibi, birbirine zıt iki töz oluşturmazlar. Bunlar aynı bir tözü düşünmenin iki ayrı şekli, bir tek ve aynı şeye verilen iki ayrı addır. Tözün sıfatlarından her biri görece sonsuzdur. Töz mutlak olarak sonsuzdur. Şu anlamda ki, onun dışında hiçbir şey yoktur; sıfat ancak kendi cinsinde sonsuzdur. Yer kaplama, yer kaplama olarak, düşünce de düşünce olarak sonsuzdur. Ama ne yer kaplama ne de düşünce mutlak olarak sonsuzdur. Çünkü tözün bizim bilmediğimiz sıfatlarını hesaba katmasak bile, yer kaplamanın yanında düşünce, düşüncenin yanında yer kaplama vardır. Töze gelince, o, var olan şeylerin bütünüdür. Yer kaplama olarak sonsuz olan yer kaplama, bütün varlıkları kendinde toplamaz, çünkü bundan başka, sonsuz düşünce ve onun oluşturduğu ruhlar vardır; bunun gibi düşünce de varlıkların bütünü oluşturamaz, çünkü onun yanında yer kaplama ve cisimler vardır.⁷

İnsanlar, Tanrı'nın sıfatlarından sadece düşünce ve yer kaplamayı bildiğinden, onlar için söz konusu olan tavırlar sadece fikirler ve bedenlerdir.

6 Tuncay Ceylan, "Belirlenimci Etik'te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük – Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite", s. 58.

7 Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 230-231.

Bu bağlamda, doğadaki tek tek her şey, Tanrı'nın bu iki sıfatından birini belirli bir şekilde ifade eden birer tavidir. Ayrıca sıfatlarından her biri bir ve aynı Tanrı'yı ifade ettikleri için, sıfatların tavrıları da dolaylı olarak bir ve aynı Tanrı'yı ifade ederler. Böylece, iki farklı sıfat altında kavranan iki tavidir, aslında bir ve aynı şeyin iki farklı yönüne karşılık gelirler.⁸

Fikir ve Beden

İnsan, evrenin yer kaplayan bir cismine bitişik bir düşünce birimi olduğu için, evrendeki sadece bu iki sıfatı yani yer kaplama ve düşünceyi algılayabilir, bu iki boyutun varlığına tanık olabilir, diğer boyutlarını algılayamaz. Düşünceler, evrensel düşüncenin tezahür ettiği, kendisini dile getirdiği bir halidir. Beden de, algılanan diğer bedenler gibi evrenin uzayda yer kaplama boyutunun bir halidir.⁹ Spinoza, “beden deyince, uzamlı bir şey olarak görülmesi bakımından, Tanrı'nın özünü belirli ve gerektirilmiş bir tarzda ifade eden tavrı anlıyorum”; “fikir deyince, zihnin düşünen bir şey olduğu için teşkil ettiği bir ruh kavramını anlıyorum” der.¹⁰

Spinoza'ya göre, düşünce, Tanrı'nın özüne aittir, yani, Tanrı, düşünen bir varlıktır. Yer kaplama (uzam), Tanrı'nın özüne aittir, yani Tanrı, yer kaplayan (uzamlı) bir varlıktır. Tanrı, kendi özünden zorunlu olarak türeyen bu şeyleri algılar. Başka bir ifadeyle, Tanrı hem yer kaplayan cisimleri; hem de bu cisimleri algılayan kendi düşüncesini algılar. Bu eyleme Tanrı'nın kendisini anlaması da denilebilir. Tanrı'nın mutlak gücünü ya da sonsuz doğasını ifade eden tüm sıfatlardan, sonsuz tarzlar halinde sonsuz şey, yani, düşünen şey olarak Tanrı'nın sonsuz düşünme gücü kapsamında olan her şey çıkar. Tavrılar, Tanrı'nın etkin halleri olduğu için Tanrı kendisini bildiği gibi tüm tavrılarını da bilir. Başka bir ifadeyle, Tanrı hem kendi özünün hem de özünden kaynaklanan her şeyin fikrine sahiptir. Buna bağlı olarak, hangi sıfat dahilinde olursa olsun her tavrın fikri Tanrı'da vardır. Bununla birlikte, bir fikir, düşünce sıfatının bir tavrı olduğu için, Tanrı, sahip olduğu her fikrin de bir fikrine sahiptir, yani, Tanrı bilir, bildiğini

8 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171; (s. 83; s. 35).

9 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, Yol Yayınları, İstanbul, 2004, s. 166.

10 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 157; (s. 77-78; s. 31-32).

bilir, bildiğini bildiğini bilir ve bu böylece sonsuza dek gider.¹¹

Tanrı'da olan ve onun mutlak doğasından zorunlu olarak çıkan her şey, kendi ilgili sıfatı altında var olur, başka bir ifadeyle, bir tavır herhangi bir sıfatın değil, mutlaka ilişkin olduğu başka bir sıfatın tavrıdır. Örneğin, cisimsel bir tavır olan kalem, Tanrı'da var olan ve Tanrı'nın yer kaplama sıfatı altında ifade edilen şeydir. Aynı şekilde, yine bir tavır olan aynı kalemin fikri de Tanrı'da bulunur ve bu defa düşünce sıfatı altında yer alır. Maddi şeylerin oluşma nedeni, evrensel varlığın yer kaplama boyutu içinde, fikirlerin oluşma nedeni ise, evrensel varlığın düşünce boyutu içindedir. Spinoza'ya göre, Tanrı'da olan ve onun doğasından zorunlulukla çıkmış olan bir beden varsa, o bedene karşılık gelen fikir de aynı zorunlulukla vardır ve Tanrı'dadır. Aynı zamanda bir fikir varsa, fikrin olduğu bir beden de olmalıdır.¹²

Spinoza'ya göre, Tanrı, kendisinden çıkan tüm tavırların, yani her şeyin, mutlak ve ilk nedeni olmakla beraber, her şeyde ortak olarak hakim olan nedensellik de belli bir düzen içerisindedir. Bir tavır hangi sıfatın altında yer alıyorsa, o tavrın nedeni de sadece aynı sıfat ile dikkate alındığı sürece Tanrı'dır.¹³ Örneğin, maddi olarak bulunan bir kalemin var oluş nedeni, herhangi bir sıfatında ifade bulan Tanrı değil, yer kaplayan şey olması bakımından Tanrı'dır. Bir kalemin fikrinin nedeni ise düşünen şey olarak göz önüne aldığı sürece Tanrı'dır. Bu bağlamda Spinoza'nın her sıfat için o sığata özgü bir nedensel düzen ortaya koyduğu söylenebilir.

“Kendisinden sonsuz tavırlarla sonsuz şeyler çıkan Tanrı fikri, ancak tek bir fikir olabilir, başka bir ifadeyle, Tanrısal düşünce tektir, yani evrenseldir, birden fazla düşünce ilkesi olamaz”¹⁴ önermesinden hareketle Spinoza'nın zihin-madde ilişkisine dair bir yenilik ortaya koyduğundan söz edilebilir. Fikirler, nesnelere olan maddi dünya ile açıklanamaz ve algıladığımız şeyler hakkında bilgi vermezler; sadece kendi düşüncemiz ile ilgili bilgi verirler. Başka bir ifadeyle, edindiğimiz fikirler sadece kendi düşünce mekanizmamızı açıklar, nesnelere açıklamaz. Fikirler, bize sadece

11 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 161-165; (s. 79-81; s. 33).

12 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167; (s. 82-83; s. 34-35).

13 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167-169; (s. 81-82; s. 34-35).

14 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167;(s. 81; s. 34).

evrenin düşünce boyutu ile ilgili bilgi verirler. Fikir, bir düşünce halidir, evrenin maddi boyutunun bir etkisi değildir. Düşünce, düşünceden doğar; cisimler, cisimlerden. Nedensellik, aynı boyut içinde çalışır. Fikirlerin biçimsel varlığı, nasıl cisimler dünyasından kaynaklanmazsa, cisimlerin biçimsel varlıkları da bir düşünceden kaynaklanmaz, kendi evrenindeki nedensellikten kaynaklanır.¹⁵

Bu önermeden çıkabilecek bir sonuç da şudur: Fiziksel evrenin içinde bulunduğu biçim, Tanrı'nın daha önce yapmış olduğu bir planın uygulanması değildir. Maddi şeylerin var oluş ve doğalarının Tanrısal doğadan türediği ifadesi sadece Tanrı yer kaplayan varlık olarak düşünüldüğünde doğrudur, oysa, düşünen varlık olarak ele alındığında doğru değildir. Buna göre, maddi olaylar sadece cisimler boyutunda hüküm süren nedenselliğe tabidir, zihinsel olaylar da sadece düşünce boyutuna hakim olan nedenselliğe tabidir. Her bir boyutun kendi içinde bir nedensellik düzeni vardır ama boyutlar arasında bir etkileşim, bir neden-etki ilişkisi söz konusu değildir. Madde maddeden, fikir fikirden doğar.¹⁶

Tavırlar arasında bulunan ilişki ve etkileşimler, hangi sıfatın görünüşü iseler o sığata özgü nedensel düzen aracılığıyla anlaşılabilirler. Spinoza'ya göre, her sıfatın başka bir sıfat aracılığıyla olmaksızın sadece kendi başına kavranmak durumunda olduğu göz önüne alındığında, iki farklı sıfatın birbiri aracılığıyla anlaşılmasının mümkün olmadığı görülür. Bunun sonucu olarak, düşünce sıfatının tavırları olan fikirler ve yer kaplama sıfatının tavırları olan bedenler de birbirleri aracılığıyla açıklanamazlar.¹⁷ Çünkü, farklı sıfatların tavırları, birbirlerine neden olamaz ya da etki edemezler, yani ne bir fikir bir bedene ne de bir beden bir fikri belirleyebilir ya da etkileyebilir.

Spinoza'ya göre, her ne kadar beden ve fikir arasında bir neden-etki ilişkisi söz konusu olmasa da, bu iki ayrı düzen arasında hiçbir bağ olmadığı anlamına gelmez. Fikirlerin düzen ve bağlantısı, şeylerin düzen ve bağlantısı ile aynıdır. Başka bir ifadeyle, düşünce ve yer kaplama sıfatları arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmasa da, farklı sıfatlar bir ve

15 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171; (s. 82; s. 34).

16 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 168.

17 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 167-169; (s. 82; s. 34).

aynı Tanrı'nın gücünü ve doğasını ifade ettikleri ve dolayısıyla düşünce ve yer kaplamanın tavırları aynı nedenselliğe tabi oldukları için, fikirler ve bedenler Tanrı'dan aynı düzen ve bağlantıda çıkarlar. Tanrı'nın düşünme gücü ile eyleme gücü birdir. Dolayısıyla, Tanrı'nın sonsuz doğasından biçimsel olarak her ne çıkarsa, Tanrı'nın fikrinden de nesnel olarak aynı düzende ve aynı bağlantıda çıkar.¹⁸

Bir şeye, düşünce sıfatı olarak bakıldığında, doğasındaki düzenin ve onunla ilgili nedensellik ilişkisinin düşünce yüklemine aranması, bunu yapabilmek için de, doğanın tümünün bu yüklem altında ele alınması gerekir. Bir nesne, yer kaplayan bir cisim olarak ele alındığında ise, bu nesneyi anlamak için, doğanın tümünün, yer kaplayan cisimler türünden ele alınması, yani, yer kaplama yüklemi altında açıklanması gerekir.¹⁹ Düşünen ve uzamlı bir şey bazen düşünce, bazen de yer kaplama sıfatı altında kavranan bir ve aynı tözdür. Nitekim uzamın bir tavrı ile bu tavrın fikri, farklı bir tarzda ifade edilmiş olan aynı şeydir. Dolayısıyla, doğa, yer kaplama, düşünce ya da başka bir sıfat altında kavransa da, orada, aynı düzen ya da aynı nedenler zinciri işler.²⁰ Spinoza'ya göre, farklı sıfatların tavırları arasında nedensel bir ilişki bulunmamasına rağmen, fikirler ve bedenler aynı düzen ve bağlantıda meydana gelir. Buradan hareketle fikirler ile bedenlerin Tanrı'dan aynı anda çıktığı sonucuna varılabilir. Başka bir ifadeyle fikirler ve bedenler arasında öncelik sonralık ilişki bulunmaz. Çünkü Tanrı, şeyleri önceden sahip olduğu bir fikre göre yaratmaz. Düşünen şey olması bakımından fikirler ve uzamlı şey olması bakımından bedenler Tanrı'dan aynı düzen ve zorunlulukla çıkar.

Bir şey hakkında bir fikrin oluşması için, o şeyin mutlaka var olması gerekmez. Var olmayan şeyler hakkındaki fikirler bile Tanrısal (içkin) düşüncede vardır. Var olmayan şeyler de tasavvur edilebilir. Nasıl ki, şu ya da bu şeyin biçimsel özü (oluş biçimi), o şey daha doğmadan, Tanrı'nın yüklemelerinde varsa, başka bir deyişle, nasıl ki, şu ya da bu nesne, eğer var olacaksa, hangi biçim altında var olacağı, evrensel varlıkta belirlenmiş ise; örneğin, nasıl ki doğacak olan her kazın, kaz biçiminde dünyaya

18 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171-173; (s. 83; s. 35).

19 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 169.

20 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 171-173; (s. 83; s. 35).

geleceği belirlenmiş ise, insanlar da var olmayan şeyler hakkında doğru fikirler oluşturur. Spinoza bu fikri açıklamak için, geometriden örnek verir. Dairenin öyle bir doğası vardır ki, bunun içinde kesişen tüm düz çizgilerin kesmelerinin oluşturduğu dikdörtgenler birbirine eşittir. Dolayısıyla, bir dairenin içinde fiilen çizmedikçe onlar var olmazlar ama bunlar hakkında fikir oluşabilir.²¹ Tekil şeylerin fikirleri veya tavırlar var olmasalar da, Tanrının sonsuz fikrinde bulunmalıdır. Tıpkı tekil şeylerin şekilsel özleri veya tavırların Tanrı'nın sıfatlarında buldukları gibi. Yani, var olmayan şeyler üzerindeki fikirler, var olan şeyler hakkında edinilen fikirlerin tabi olduğu nedensellik yasalarına tabi olarak oluşur.²²

İnsanın Özü

Spinoza, *Etika*'da İkinci Bölüm'ün ilk önermelerinde zorunluluğun, nedensellik yasası ve belirlenimin insan üzerindeki etkilerine değindikten sonra, insanın özüne ait olanın ne olduğuna dair önermeler ortaya koyar ve bunlara yönelik açıklamalar yapar. Spinoza'ya göre, kendi kendine yeterli mutlak gereklilik olan sonsuz, bölünmez, değişmez evrensel töz, insanın özüne ait olmayan bir şeydir. Tözün varlığı, zorunlu varlığı kuşatır. O halde eğer tözün varlığı insanın özüne ait olsaydı, tözün verilmiş olduğu varsayımından hareketle insanın zorunlu olarak var olması gerekirdi ki bu da saçmadır. Çünkü insanın özü zorunlu olarak var oluşu kuşatmaz, yani doğa düzenine göre şu veya bu insanın var olabilmesi mümkün olduğu gibi var olmaması da mümkündür. Ancak, insan var olacaksa hangi biçim altında var olacağı belirlidir. İnsanın özü, var olacaksa eğer hangi biçim altında var olacağının belirli olmasıdır. İnsanın özü, Tanrı'nın belirli bir hali ya da modifikasyonudur ve Tanrı'da var olan ve Tanrı olmadan tasavvur edilemeyecek bir şeydir.²³ Başka bir deyişle, insanın özü, Tanrı'nın özünü belli ve belirli bir biçimde açığa vuran bir halidir. Buradan çıkan sonuca göre, insanın özü Tanrı'nın sıfatlarının bazı tavırları üzerine kurulmuştur. Çünkü tözün varlığı insanın özüne ait değildir. Öyle ise töz, Tanrı'da var olan ve Tanrı olmadan var olmayan ve tasarlanamayan bir şeydir.

Spinoza, bu önermenin ardından, insanların ön yargılarını ortadan

21 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 170.

22 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 175; (s. 84; s. 36).

23 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 171-172.

kaldırmak ve alışlagelmiş düşüncelerinden arındırmak amacıyla açıklamada bulunur. Bu açıklama, hem Spinoza'nın Tanrı'sı ile geleneksel Tanrı anlayışı arasındaki farka bir kez daha dikkat çeker hem de insan zihnini incelemek için neden işe Tanrı'dan başlamak zorunda olduğunu anlatır.

Herkes kabul etmelidir ki, hiç bir şey Tanrısız var olamaz ve tasarlanamaz. Zira herkes kabul eder ki, Tanrı gerek özleri gerek varlığı bakımından her şeyin biricik nedenidir. Tanrı, sadece dendiği gibi, oluşuna göre şeylerin nedeni değil, aynı zamanda varlığına göre de şeylerin nedenidir. Ancak bununla birlikte birçokları derler ki bir şeyin var olmasını ve tasarlanmasını gerektiren nesne o şeyin özüne aittir ve bunun sonucu olarak da zannederler ki ya Tanrı'nın doğası yaratılmış şeylerin özüne aittir ya da yaratılmış şeyler Tanrısız var olabilirler ya da tasarlanabilirler. Fakat daha kesin olan cihet onların kendi kendileriyle uyuşmalarınıdır.²⁴

Tanrı'nın var olan her şeyi hem yaratmış hem de ne biçimde var olacağını belirlemiş olduğunda hemen herkes hem fikirdir. Ancak insanların birçoğu, bir yandan Tanrı'nın doğasının, şeylerin özünün bir parçası olduğunu söylerken, diğer yandan da, Tanrının yaratmış olduğu şeylerin Tanrı'dan ayrı olarak tasavvur edilebileceklerini söylerler ki bu, kendi içinde tutarsızlıktır. Çünkü evren, Tanrı'nın dışında, Tanrı'dan ayrı bir şey değildir.

Ben öyle tasavvur ederim ki bütün bu yanlışlıkların nedeni akıl yürütme tarzlarına pek az düzen vermiş olmalarından ileri geliyor. Tanrı'nın doğası hem bilgi hem doğa bakımından önce geldiği için, her şeyden önce yapmaları gerektiği gibi, Tanrı'nın bu doğasını göz önüne alacak yerde, bilgi düzeninde onun en son geldiğini ve duyu objeleri adı verilen şeylerin hepsinden önce geldiğini zannettiler. Buradan, onların doğal şeyleri göz önüne aldıkları sırada Tanrısal doğadan hiçbir şeyi düşünmemiş oldukları sonucuna varılır ve sonradan, Tanrısal doğayı göz önüne almaya kalktıkları zaman, doğal şeylere ait bilgiyi temellendirmek için kullanmış oldukları ilk varsayımlarından fazla bir şey düşünmediler ve bu onların Tanrısal doğayı bilmelerine asla yardım edemiyordu. Öyle ise, kendi kendileriyle bu kadar çelişik olmalarında şaşılacak bir nokta yoktur. Tek dileğim burada, kendisi olmadan ne var olacak ne tasarlanabilecek nesnenin, bir şe-

24 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 183; (s. 86-87; s. 37-38).

yin özüne aittir demememin sebebini ortaya koymaktır. Bu sebep, tekil şeyler Tanrısız ne var olabilirler ne de tasarlanabilirler ve bununla birlikte Tanrı bu şeylerin özüne ait değildir. Fakat ben şunun zorunlu sonucu olarak, varlığını kurmaksızın koyamayacağımız, o varlığı yok etmeksizin kaldıramayacağımız ya da kendisi olmadan şeyin var olamayacağı ve tasarlanamayacağı ve tersine, şey olmadan kendisi var olamayan ve tasarlanamayan bir şeyin özünü meydana getirdiğini söyledim.²⁵

Spinoza'nın ifadelerinden anlaşılabilceği üzere insanların tutarsızlığının, çelişkiye düşmelerinin nedeni, felsefi argümanın düzenine uymamış olmalarıdır. Tanrısız doğa, her şeye önceliği olduğu için, önce bilinmesi gerekirken, insanlar tam tersine, en son bilinmesi gereken şey olduğunu, duyuların nesnesi olan şeylerin ise, önce geldiğini düşünmüşlerdir. Bunun sonucu olarak doğal şeyleri ele aldıklarında, Tanrısız doğayı dikkate almamışlar, daha sonra dikkatlerini Tanrısız doğaya yönelttiklerinde, daha önce doğal şeyleri açıklamak için üretmiş oldukları kurgudan başka bir şey düşünememişlerdir. Ancak bu söylemlerin, Tanrısız doğayı anlama noktasında hiçbir yardımı olamaz.

Spinoza'nın kendi çağındaki düşünceden ayrıldığı önemli bir husus vardır. Eğer evreni, yaratılmış şeylerden yola çıkarak açıklamaya karar verirsek, bu şeylerin varlık nedenleri hakkında bir takım kurgular yaratmamız gerekecektir. Daha sonra, sıra Tanrısız doğayı açıklamaya geldiğinde ise, daha önce yaratmış olduğumuz kurguların gerçek olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Spinoza'ya göre, doğru felsefi uslamlama, ne maddi şeylerin ne de zihnin açıklanmasından yola çıkmalıdır. Skolastikler, felsefi uslamlamaya başlangıç noktası olarak yaratılmış şeyleri almışlar. Descartes ise, işe zihinden başlamıştır; oysa ki başlangıç noktası, Tanrı olmalıdır.²⁶

Zihnin Kaynağı

Spinoza'nın, Descartes'tan ayrıldığı diğer önemli bir konu da, insan zihnine bakışıdır. Spinoza, Descartes'ın aksine, insan zihninin fikirler içerdiğini düşünmez. Ona göre, insan zihni, fikirlerin kendisidir. Başka

25 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 183-185; (s. 87; s. 37-38).

26 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 173.

bir ifadeyle, insan zihni, fikirleri içinde bulunduran bir kap değildir; kap yoktur, sadece içeriği vardır. İnsan zihni ile fikirlerin ilişkisi, Tanrı ile varlıkların ilişkisiyle aynıdır. Nasıl ki, Tanrı varlıkları ile bir ve aynı şey ise, insan zihni de düşünceleri ile bir ve aynı şeydir. Düşünceler olmazsa, zihin olmaz. Bir tek fikir ile zihin oluşur.²⁷

İnsan zihninin önce fiili varlığını teşkil eden şey, fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikrinden başka bir şey değildir. İnsanın özü Tanrı'nın sıfatlarının bazı tavırlarıyla yani düşünce tavrıyla kurulmuştur. Bütün bu tavırlardan fikir doğası gereği öncedir; bu fikir bilinince, doğası gereği fikrin ilk olduğu başka tavırların da bu fertte bulunmaları gerekir. O halde insan zihninin varlığını ilk meydana getiren şey fikirdir. Bununla birlikte, o, var olmayan bir şeyin fikri değildir. Zira aksi halde, bu fikrin var olduğu söylenemez. Bu, o zaman, fiil halinde var olan bir şeyin fikri olacaktır; yoksa sonsuz bir şeyin fikri olmayacaktır. Gerçekten, sonsuz bir şey her zaman zorunlu olarak var olmalıdır. Oysa bu, "insanın özü zorunlu olarak varoluşu kuşatmaz. Yani doğa düzenine göre şu veya bu insanın var olabilmesi mümkün olduğu gibi var olmaması da mümkündür"²⁸ anlayışına göre saçmadır. O halde ilk önce insan zihninin fiili varlığını kuran şey, fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikridir.²⁹ İnsan zihninde fikir, her türlü düşünce halinden önce gelir. Örneğin, sevgi, arzu veya zihnin herhangi başka bir duygulanışının ortaya çıkabilmesi için, sevilen ya da arzu edilen şeyin fikrinin bireyin zihninde önceden var olması gerekir.

Spinoza'nın "insan zihninin önce fiili varlığını teşkil eden şey, fiil halinde var olan tekil bir şeyin fikrinden başka bir şey değildir"³⁰ önermesinden hareketle vardığı sonuca göre, insan zihni, Tanrı'nın sonsuz zihninin bir parçasıdır. Bundan dolayı insan zihni herhangi bir şeyi kavriyor (algılıyor) dediğimiz zaman, Tanrı'nın sonsuz olması bakımından değil, fakat insan zihninin doğasıyla ifade edilmiş olması veya insan zihninin özünü kurması bakımından, Tanrı'nın herhangi bir fikri olmasından başka şeyi anlamıyoruz ve yalnız insan zihninin doğasını meydana getirmesi

27 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 174.

28 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 161; (s. 79; s. 32).

29 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 185-187; (s. 87-88; s. 38-39).

30 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 185; (s. 87; s.38).

bakımından değil, insan zihniyle birlikte başka bir şeyin fikrine de sahip olması bakımından, Tanrı'nın herhangi bir fikri olduğunu söylediğimiz zaman, insan zihninin bir şeyi parça halinde ve upuygun (tam) olmayarak kavradığını söylemiş oluruz.³¹ Başka bir ifadeyle, bir şey algılandığı zaman, Tanrısal anlama yetisi bu şeyin fikrini edinmiş olur. Bu fikir, bazen yeterli, bazen yetersiz, doğru ya da yanlış olabilir.

Spinoza'ya göre, insan zihnini meydana getiren fikrin objesinde olacak olan her şey bir zihin tarafından kavranmalıdır. Bu fikir zorunlu olarak vardır; yani, insan zihnini meydana getiren fikrin objesi beden ise, bu bedende zihin tarafından kavranmayan hiçbir şey olmayacaktır.³² Spinoza'nın bu önermesinden anlaşılacağı üzere, insan zihninde gelişen tüm olaylar, insanın zihin ve beden olarak tümünün genel durumundan kaynaklanır. Bu durum açık ve seçik olarak algılanmasa da, zihinsel durum, genel duruma bağlıdır. Beden de meydana gelip de, zihnin algılamadığı hiçbir şey yoktur.

İnsan zihnini oluşturduğu söylenen fikirlerin nesnesi sadece ve sadece insan bedenidir. Beden ve zihin denilen şeyler, iki ayrı birim değil, bir ve aynı şeyin iki ayrı yönünün ifadesidir. İnsan, kendi bedenini algılayan bir zihindir.³³ Eğer beden gerçekten insan zihninin nesnesi olmasaydı, bedenin duygulanışlarının fikirleri, zihnin teşkil etmesi bakımından Tanrı'da var olmamaları gerekirdi. Yani, bedenin duygulanışlarının fikirleri zihnimizde var olmayacaktı. Oysa bizde bedenin duygulanışlarının fikirleri vardır. O halde insan zihnini teşkil eden fikrin nesnesi beden veya fiil halinde var olan cisimdir. Zaten eğer zihnin bedenden başka bir nesnesi olmuş olsaydı, peşinden bir eser doğurmayan hiçbir şey bulunmadığı için, onun zihnimizde bu eserin bir fikrine zorunlu olarak sahip olması gerekirdi. Oysa buna ait hiçbir fikir yoktur; o halde zihnimizin nesnesi var olan bedenden ibarettir ve başka bir şey değildir.³⁴

Zihnin bedenle birleşik olduğu, Spinoza'nın geometrik kantlamalarına ihtiyaç duymadan, günlük deneyimlerle de anlaşılabilir.

31 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 187; (s. 88; s. 39).

32 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 189; (s. 88; s. 39).

33 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 175.

34 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 191; (s. 89; s. 39-40).

Ancak bu birliğin ne tür bir birlik olduğunu, bu birliktelikten ne anlaşılması gerektiğini kavramak için, Spinoza'ya göre önce bedenın doğasının ne olduğunu anlamak, bedenın diğer cisimlerden farkının ne olduğunu, bunun da zihne nasıl yansıdığını anlamak gerekir. Ona göre her şey, değişik derecelerde de olsa, yaşam doludur ve her şeyin bir düşünce boyutu vardır. Nasıl ki insan bedenının bir düşünce boyutu olduğu, bunun da insan zihni olduğu söylenirse, aynı şeyin tüm bedenler için söylenmesi mümkündür. Tabi ki, tüm düşünceler birbirleriyle aynı değildir; biri ötekenden üstün olabilir. Bu da, nesnesi olan bedenın daha üstün olmasına ya da daha çok gerçeklik taşımasına bağlıdır.³⁵ Spinoza, zihnin bedenle birleşik olduğuna dair önermeyi daha anlaşılır kılmak adına bazı açıklamalar yapar.

Söylemiş olduklarımızdan, sadece insan zihninin bedenle birleşik olduğu değil, aynı zamanda zihin ile bedenın birliğinden ne kastedildiği de anlaşılır. Halbuki, eğer önce bedenın doğasına dair upuygun bir bilgi yoksa, hiç kimse bu birleşmeyi upuygun ve seçik bir surette bilemez. Zira şimdiye kadar gösterdiklerimiz bütün bedenler için ortaktır ve sadece, insanlara mahsus değildir. Türlü derecelerde de olsa, başka bütün canlı fertlere de aittir. Gerçekten Tanrı'nın insan bedeni hakkında nasıl fikri varsa, nedeni olduğu herhangi bir şey hakkında da zorunlu olarak fikri vardır. Bundan dolayı, insan bedenının fikri üzerine bütün söylediklerimiz, ister istemez, herhangi bir şeyin fikri için anlaşılmalıdır. Bununla birlikte nesnelere birbirlerinden ayrıldıkları gibi fikirlerin de birbirlerinden fark etmelerini ve bu fikrin nesnesinin başka bir fikrin nesnesinden daha yetkin olması ve daha çok gerçeği kavramasına göre, bir fikrin başka bir fikirden daha yetkin olması ve daha çok gerçeği kavramasını inkar edemeyiz³⁶

İnsan düşüncesini diğer varlıkların düşüncesinden farklı kılan şey, bağlı bulunduğu bedenın doğasının farklı olmasıdır. Dolayısıyla, insan zihnini anlamanın yolu, bedenın doğasının anlaşılmasına bağlıdır. Ancak Spinoza insan bedenının doğasını genel olarak belirtse de, ayrıntılı bir şekilde açıklayamayacağını ifade eder.

İnsan zihniyle başka zihinler arasındaki farkı ve başkalarıyla kendi arasındaki yetkinlik derecesini belirtmek için, söylemiş olduğumuz gibi, nesnesinin yani insan bedenının doğasını bilmek zorunludur.

35 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 175.

36 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 191-192; (s. 90; s.40).

Ancak onu burada açıklayamam ve zaten bu açıklama, kanıtlamak istediğim şey için de zorunlu değildir. Bununla birlikte diyeceğim ki, genel olarak bir bedende, başka bedenlerden ziyade birçok bedenlere aynı zamanda tesir etme ve onları duyma yetisi varsa onun zihninin başka zihinlerden ziyade birçok şeyleri aynı zamanda algı ve kavrama yetisi var demektir; yine söyleyeceğim ki, bir beden etkileri ne derece yalnız kendisine bağlıysa ve başka bedenler etki alanında ona ne derece az yardım ederlerse, onun zihni de o kadar yetkin olarak kavramaya elverişlidir. Buradan, bir zihnin başka zihinlere üstünlüğünü bilebiliriz, sonradan bedenimiz hakkında neden çok bulanık bir bilgimiz olduğunu görebiliriz; yine buradan, başka bir çok sonuç çıkarılabilir. Bu yüzden, genel olarak bedenin doğası üzerine bir şeyler söyleyerek işe başlamam zorunludur.³⁷

Spinoza'nın, “bir beden, aynı anda birçok eylemi yapmaya ya da karşılamaya, diğer bedenlerden ne kadar daha yatkınsa, zihni de aynı biçimde, aynı anda birçok şeyi algılamaya o kadar yatkındır”³⁸ ifadesinin, sadece insan zihninin diğer varlıklardan neden daha üstün olduğunu değil, aynı zamanda bir insanın zihninin bir diğerinden neden daha üstün olduğunu da açıkladığı söylenebilir.

Spinoza, *Etika*'nın İkinci Bölüm'ündeki “insan zihnini oluşturduğu söylenen fikirlerin nesnesi sadece insan bedenidir”³⁹ önermesine dayanarak zihnin bedenle yakından ilişkili olduğunu ortaya koyar. Hemen ardından bu zihin beden birlikteliğinin ne olduğunu anlamak için, bedenin doğasının kusursuz bir biçimde öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Aslında bu zihin-beden ilişkisi sadece insanlara ait bir şey değildir. İnsan bedeninin olduğu kadar, diğer bedenlerin de bir düşünme boyutu vardır. Bir zihnin karmaşıklık derecesi, bağlı bulunduğu cismin karmaşıklığına bağlıdır ve insan bedeni, diğer cisimlerden çok daha karmaşık bir cisim olduğu için, onu algılayan zihin de, zorunlu olarak diğerlerinkinden çok daha karmaşıktır. Spinoza, oldukça karmaşık ve çok öğeden oluşmuş olmasına karşın, yine de kendisini bir tek birey olarak algılayan zihnin, aynı şekilde, hiç de basit olmayan bedenle olan ilişkisinin anlaşılabilmesi için bedeninin

37 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 193-195; (s. 90; s. 40).

38 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 195; (s. 90; s. 40).

39 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 189; (s. 89; s.39).

doğası ve birey kuramı hakkında bilgi verir.⁴⁰ O, beden in doğasını ve birey kuramını 'hareketlilik' ve 'hareketsizlik' gibi kavramlara dayanarak ele alır.

Spinoza'nın, hareketi de hesaba katan yepyeni bir fizik anlayışı vardır. Descartes, mekanikte ilk veri olarak uzayı ele alır. Ona göre, tek sonsuz olan uzaydır. Hareket ise her zaman sonludur. Hareketin, mutlak bir başlangıcı ve mutlak bir sonu vardır. Başka bir deyişle, hareket başlar, sona erer ve durağanlığa döner. Spinoza, burada, yepyeni bir şey önererek, hareketin de sonsuz olduğunu ileri sürer.⁴¹

Spinoza'ya göre, bütün cisimler hareket halinde ya da durağan haldedirler. Her cisim ya daha hızlı, ya daha yavaş hareket eder. Cisimlerin birbirlerinden ayırt edilmelerini sağlayan şey, tözleri ya da yapılmış oldukları şey değil, hareket halinde ya da durağan, hızlı ya da yavaş olmalarıdır. İki cismi ayrı yapan şey, ayrı tözlerden oluşmuş olmaları değildir. Çünkü, evrende bir tek töz vardır ve bütün cisimler bu tözden oluşmuştur. Bütün cisimler aynı kurallara tabidir ve hepsi de belli ve belirlenmiş bir şekilde Tanrısal varlığın kendisini ifade edişidir. Gerçekten, bütün cisimler aynı ve tek sıfatın kavramını kapsamaları bakımından birbirleriyle ilgilidirler. Bundan sonra da bazen daha hızlı, bazen daha yavaş hareket edebilmeleri bakımından ve mutlak olarak söylenirse, hareket veya durgunluğa elverişli olmaları bakımından birbirlerine uygundur. Bir cismi hareket haline getiren, hareket etmeye ya da durgun kalmaya zorlayan, bir başka cisimdir. Bu cisim de bir başkası tarafından hareket etmeye ya da durgun kalmaya belirlenim zinciri vardır.⁴²

Spinoza'ya göre, bireyselliğe sahip olan her beden, diğerleri de birer beden olan pek çok parçadan bir araya gelir. Bu bileşiklik, uzamın her tavrı için ortak olan hareket ve hareketsizlik yasaları uyarınca söz konusu olur. Zira, her beden hareketli ya da hareketsizdir. Ayrıca hareketli bedenlerin her biri, bazen daha yavaş bazen de daha hızlı hareket ederler. Böylece Spinoza'ya göre bir beden in, diğer bedenden farkı, diğerine göre daha hızlı veya daha yavaş hareket etmesidir. Bu anlamda, belirli bir bedene ait olan parçaların, herhangi bir bedene değil de o bedene ait olmaları, belirli

40 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 177.

41 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 177.

42 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 195-197; (s. 90-91; s. 41).

bir hareket ve hareketsizlik oranı uyarınca söz konusu olur. Bu hareket ve hareketsizlik oranı, söz konusu tavrın diğer tavlardan ayrı olarak var olmasını sağlar. Dolayısıyla, bir bedeni diğer bedenlerden ayıran şey, o bedenin bileşik olduğu parçalar arasındaki hareket ve hareketsizlik ilişkisidir. Bir bedene bireysellik kazandıran bu hareket ya da hareketsizlik ilişkisi, onun özüne karşılık gelir ve dolayısıyla ona özgüdür. Başka bir ifadeyle, bir yer kaplama tavrı olan bir bedenin var olması, pek çok başka bedenin o tavrının özünü ifade eden hareket ve hareketsizlik ilişkisi altında bir araya gelmesidir.

Spinoza'ya göre, birkaç cisimden bileşik olan bir cisimden, yani bir bireyden başka bir cisim ayrılrsa ve aynı zamanda bu ayrılanların yerini aynı sayıda ve aynı doğada başka cisimler alsın, bu bileşik cisim, biçiminde hiçbir değişiklik olmadan önceki doğasını aynen korur. Çünkü cisimler arasında töz bakımından farklılık yoktur. Bir bireyin özünü kuran, cisimlerin birlikteliğidir. Bu birliktelikse, cisimler sürekli bir değişim halinde oldukları halde, hiç değişmeden kalır. Öyleyse birey hem tözü hem de tavrı bakımından önceki doğasını aynen korur. Bir bireyi oluşturan parçalar, birbirleriyle olan hareket ve hareketsizlik derecelerini önceki gibi korumaları kaydıyla, daha büyülebiliyor ya da daha küçülebiliyorlarsa, o birey hiçbir biçimsel değişikliğe uğramadan önceki doğasını korur.⁴³

Bir bireyi meydana getiren bazı cisimler, hareketlerini sürdürebilmeleri ve birbirleriyle olan iletişimlerini eskisi gibi aynen korumaları kaydıyla, bir yönde devam eden hareketlerini başka bir yöne çevirmek durumunda kalırlarsa, o birey hiçbir biçimsel değişikliğe uğramadan önceki doğasını aynen koruyacaktır. Dahası, bu şekilde bileşik bir birey ister bir bütün olarak hareket etsin isterse hareketsiz kalsın, ister bu ister şu yöne hareket ettirilsin, her bir parçası hareketini sürdürdüğü ve diğer parçalarıyla eskisi gibi iletişimini sürdürdüğü sürece doğasını aynen korur.⁴⁴

Görüldüğü gibi, bileşik bir bireyin, çeşitli etkilere maruz kalmasına karşın kendisine özgü doğasını yitirmemesi mümkündür. Bu, birbirinden sadece hareketlilikte ya da hareketsizlikte, hızlı ya da yavaş olmaları ile

43 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 203-205. (s. 93-94; s. 42-43).

44 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 205-207; (s. 94; s. 43).

ayrıt edilen en basit cisimlerden oluşmuş bileşik bireylerde böyle olduğu gibi, doğaları değişik birçok cismin bir araya gelmesinden oluşmuş bileşik cisimlerde de durum değişmez. Bunlarda, parçaların her birinin kendi doğasına göre maruz kalabileceği türlü etkilenmelere karşın, parçalarının birbirlerine ilettikleri hareketlilik değişmedikçe, varlıklarını sürdürürler. Evrenin tümü, parçaları yani tüm cisimler, sürekli bir biçimde değişime tabi olsalar da, bireyin bir bütün olarak değişmediği bir tek birey olarak tasavvur edilebilir.⁴⁵

Parçaları sürekli değişmekte olan bir bireyi, aynı birey olarak görmemizi sağlayan şey, parçaların değişmesine karşın, parçalar arasındaki ilişkinin, iletişimin değişmez kalmasıdır. Belki de sürekli değişmekte olan hücrelerden oluşan bir bedeni ya da sürekli değişmekte olan fikirlerden oluşan bir zihni, “ben” ya da “bir başkası” olarak algılamamızı açıklamanın tek yolu parçaların aralarındaki iletişimin değişmez kalmasıdır. Parçaların (fikirlerin, hücrelerin) dağılması ile beraber, birey sona ermiş, başka bir ifadeyle ölmüş olur. Evren, en büyük ölçekte bakıldığında, bir bireysellik, bir ‘başkasına benzemeyişlik’ arz ederken, en küçük ölçekte bakıldığında, bileşik olmayan, birbirinden ayrıt edilemeyen bireylerde kendini ifade eden bir ‘töz’e indirgenebilir. Organize olmamış varlıklar için homojen uzam parçacıkları olduğu söylenebilir ama birey bambaşka bir şeydir. Birey bir orantıdır; bir sayı gibi gayri maddi, eşi benzeri olmayan, şaşırtıcı bir şeydir.⁴⁶ Spinoza, bireyle ilgili düşüncelerine yer verdiği önermelere dair bazı açıklamalar yapar.

[...] Bileşik bir birey farklı türde birçok etki almış olsa da her zaman kendi doğasını korumaktadır. Ama biz şimdiye kadar birbirinden sadece hareket, hareketsizlik, hızlilik ve yavaşlılık açısından farklı olan, yani en basit cisimlerden meydana gelen bir bireyi ele aldık. Şimdi bakışımızı farklı doğalara sahip birkaç bireyden oluşan başka bir birey üzerine çevirirsek, bu tür bir bireyin de çok daha farklı şekillerde etki aldığı halde doğasını aynen koruduğunu görürüz. Çünkü bu bireyin her parçası birçok cisimden meydana gelmiş olduğundan, doğası hiç değişmeden her parçasını bazen daha yavaş, bazen daha hızlı hareket ettirebilir ve böylece hareketini daha hızlı ya da daha

45 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 180.

46 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 180-181.

yavaş şekilde diğerlerine iletebilir. Dahası, bakımımızı bu ikinci tür bireyden meydana gelen üçüncü tür bireye çevirecek olursak, onun da birçok farklı şekilde etki olsa bile biçiminde hiçbir değişiklik olmadığını görürüz. Bu düşünce akışımızı böyle sonsuza dek sürdürürsek, sonuçta tüm doğanın bir birey olduğunu; parçaları, yani bütün cisimleri, sonsuz şekilde değişse bile bu bireyin bütünlüğünün asla değişime uğramayacağını kolayca anlarız.⁴⁷

Spinoza'ya göre, insan bedeni farklı doğalara sahip pek çok bireysel kısımdan oluşmuştur ve bunların her biri kendi içinde son derece karmaşık yapıdadır. İnsan bedenini oluşturan bireysel kısımların bazıları sıvı, bazıları yumuşak, bazıları da serttir. İnsan bedenini oluşturan bireysel kısımlar, dolayısıyla insan bedeninin kendisi, dış cisimlerden çok değişik şekilde etkilenir. İnsan bedeni kendisini korumak için pek çok sayıda başka cisme gerek duyar ve deyim yerindeyse bunlar sayesinde sürekli yenilenir. İnsan bedeninin sıvı kısmı, dış bir cismin etkisi altında kalıp da yumuşak bir kısma sıkça çarpmaya başlarsa, yumuşak kısmın yüzeyini değiştirir ve bu yüzeyde kendisini harekete sevk eden dış bir cisimden belli izler bırakır. İnsan bedeni dıştaki cisimleri çok farklı şekillerde harekete geçirebilir ve onları çok farklı şekillerde düzenleyebilir.⁴⁸

Zihnin Doğası

İnsan bedeni dış cisimlerle sürekli etkileşim halindedir. Beden, dış cisimlerden sadece farklı şekillerde etkilenmekle kalmaz, aynı zamanda onları da etkiler. Bu arada insan zihni de bedende olup biten her şeyi algıladığı için, bedenin dış cisimlerle etkileşimi ne kadarsa, zihnin de o kadar algılayacağı söylenebilir. “İnsan zihni pek çok şeyi algılama yetisine sahiptir; beden dıştaki cisimleri farklı şekillerde etkilemeye yatkınlaştıkça da bu yetisi artar.”⁴⁹ Başka bir ifadeyle, bir insan, bedenini, çok yönlü kullanmak için çabaladığı oranda, zihni de birçok şeyi algılamaya o kadar yakın olur.

İnsan zihninin bilimsel varlığını kuran fikir basit bir fikir değildir; tersine birçok fikrin birleşmesinden oluşmuştur. Yani, insan zihni de, bedeni gibi bileşik bir varlıktır. Buradan hareketle, insan zihninin, bedeni

47 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 207; (s. 94-95; s. 43).

48 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 209; (s. 95-96; s. 44).

49 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 209-211; (s. 96; s. 43).

oluşturan bütün parçaların düşüncelerinin bir araya gelmesinden ibaret olduğu söylenebilir.

Spinoza'ya göre, insan bedeninin dış cisimlerden etkilenme biçimlerinin her birinin fikri hem insan bedeninin hem de dış cisimlerin doğasını içermelidir. Bir beden etkilenme biçimlerinin hepsi hem etkilenen hem de etkileyen cismin doğasından çıkar. Bu yüzden, bu etkilenme biçimlerinin fikri zorunlu olarak her iki cismin de doğasını içermelidir. Dolayısıyla, insan bedeninin dış cisimlerden etkilenme biçimlerinin her birinin fikri hem insan bedeninin hem de dış bir cismin doğasını içerir. Buradan çıkan ilk sonuca göre, insan zihni hem birçok cismin doğasını hem de kendi doğasını anlar. Diğer sonuca göre, dış cisimlerden edindiğimiz fikirler, dış cisimlerin doğasından ziyade kendi bedenimizin yapısını gösterir.⁵⁰

İnsan zihni, başka cisimlerin doğasını algılamakta, aslında, sadece kendi bedeninin doğasını algılamış olur. Daha doğrusu, dış cisimler hakkında edinilmiş bilgiler, dış cisimlerin doğasından çok, insanın kendi bedeninin hakkında bilgi verir. İnsan bedeni bir dış cisim tarafından etkilendiğinde, o cismin etkisiyle bir değişime uğradığında, zihin de o cismi var olarak algılar. Çünkü bedenin yumuşak parçalarında onun izi kalır. Hatta, bedenin o cisimle teması kesilse dahi algılama onun zihninde varlığını sürdürebilir. Çünkü yumuşak parçalarda kalmış olan izi silen bir olay henüz gerçekleşmemiştir. Bedenin bu modifikasyonlarının oluşturduğu, bize dış cisimleri sanki karşıımızdaymış gibi gösteren fikirlere, şeylerin imgesi denir.⁵¹

İnsan bedeni dış cismin doğasını gerektiren tarzda etkilenmişse, insan bedeni söz konusu cismin var oluşunu ya da bulunuşunu dışlayacak bir tarzda etkilenene kadar, insan zihni o cismin fiilen var olduğunu ya da karşısında durduğunu düşünecektir. Çünkü insan bedeni bu şekilde etkilendiği sürece insan zihni bedenin bu tarzdaki duygulanımına yoğunlaşacaktır, yani fiilen var olan bir tavrın fikrine sahip olacaktır. Başka deyişle, dış cismin doğasını içeren bir fikre, yani dış cismin doğasının var oluşunu ya da bulunuşunu dışlamayan, aksine olumlayan bir fikre sahip

50 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 211-213; (s. 96-97; s. 44-45).

51 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 182.

olacaktır. Dolayısıyla insan zihni, onu dışlayacak şekilde etkilenene kadar dış cismin fiilen var olduğunu ya da bulunduğunu düşünecektir.⁵²

İnsan bedeni bir kereliğine birden fazla cisimden aynı zamanda etkilenmişse, sonradan zihin bu cisimlerin birini hayal etse hemen diğerlerini de hatırlar. Zihnin herhangi bir cismi hayal etmesinin nedeni, insan bedeninin dış bir cisimden aldığı izlenimlerin etkisinde kalmış ve belli bir duruma geçmiş olmasıdır; bu etkilenme, onun bazı kısımlarının söz konusu dış cisim tarafından itildiği zaman aldığı etkiyle aynı tarzdadır; ve bu insan bedeninin o sıradaki durumu, zihnin iki cismi aynı anda hayal etmesine yol açacak biçimdedir. Bu yüzden zihin aynı anda iki cismi de hayal eder. Dolayısıyla zihin onlardan birini hayal ederken hemen diğerini de hatırlar.⁵³

İnsan zihni denilen şey, insan bedeni üzerinde edinilmiş bilgi ya da fikirden başka bir şey değildir. Bu bilgi edinme ya da fikir, bedenin uğradığı değişimlerin algılanmasından ibarettir. İnsan zihni kendi bedenini algılar. Aslında, insan zihninin ‘farkında’ olduğu sadece kendi bedeni değildir. Zihin, aynı zamanda, kendisinin de farkındadır. İnsan bir şeyi bilir, yani bedenine yaptığı etkiyi bilir ama aynı zamanda, bildiğini de bilir, bildiğini bildiğini de bilir. İnsan zihni nasıl bedeni ile birleşirse, zihnin kendi hakkında edindiği düşünce de, kendisi ile birleşiktir. Başka bir deyişle, zihin ile beden ilişkisi ne ise, zihnin kendisi ile ilgili olduğu fikir ile ilişkisi de aynıdır. İnsan zihni, sadece bedenin uğradığı modifikasyonları değil, bunların neden olduğu kendi fikirlerini de algılar. Farkında olduğunun farkındadır. Zihnin kendisini bilmesi bedenin modifikasyonları üzerinde edindiği fikirleri algılamasından başka bir şey değildir.⁵⁴ Ancak burada, edinilen fikirlere ne kadar güvenilebilir ve bunlar gerçeği ne kadar yansıtabilir gibi üzerinde durulması gereken bazı sorular vardır. Daha önce değinildiği üzere, bir şeyin algılandığı düşünüldüğünde, aslında algılanmış olan, sadece bu şeyin duyulara yapmış olduğu etkiden ya da modifikasyondan başka bir şey değildir. Bu yüzden duyular aracılığıyla edinilen fikir, zorunlu olarak kısımdır, eksiktir. Çünkü algılanan dış cisim ile ilgili yeterli bilgi içermez.

52 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 213; (s. 97; s. 45).

53 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 219-221; (s. 99; s. 46).

54 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s. 184-185.

Tam ve Eksik-Doğru ve Yanlış Fikirler

Yukarıda bir şeyin algılandığında, Tanrısal anlama yetisinin bu şeyin fikrini, yeterli, yetersiz, doğru ya da yanlış olarak edindiği söylendi. Bu bağlamda, insan zihni diğer cisimlerin varlığını, bedenın uğradığı değişim hakkında edindiği fikir yoluyla algılar, yani imgeleme yoluyla. İnsan zihni imgeleme yoluyla baktığı için, dış cisimler hakkında tam bir bilgiye sahip olamaz. Aslında, bedenın bir dış cisimden etkilenmesi sonucu oluşan fikir, sadece dış cisim değil, beden hakkında bile doğru bilgi içermez. Dış cisimleri sadece bizi etkiledikleri kadar, bedenimizi sadece etkilendiği kadar ve zihnimizi de sadece bu etkilenmeden oluşturduğu fikir kadar bilebiliriz. Fikirlerimiz, nesnelere hakkında yeterli bilgi içeremez, dolayısıyla onları açıklamaya yeterli olamaz.⁵⁵ Ancak edinilen fikirlerin ne kadarının yetersiz ya da eksik olduğu sorularının yanı sıra, gerçeği yansıtan ya da tam, yeterli olan bir fikir edinme olanağının olup-olmadığı soruları akla gelebilir. Spinoza'ya göre, insan bedeninin hallerine ilişkin fikirler sadece insan zihnine ait fikirlerse, açık ve seçik değil, bulanık fikirlerdir.⁵⁶ Başka bir ifadeyle, insan zihni, bir şeyi doğanın genel düzeni içinde algıladığı zaman, kendisi, kendi bedeni ya da dış cisim hakkında tam (upuygun) bilgi edinemez ve edindiği bilgi bulanıktır, dolayısıyla eksiktir.

Tam (upuygun) bilgi edinme olanağının bulunmadığı bir başka alan da varlıkların süreleridir. Biz bedenimizin varoluş süresiyle ilgili ve bizim dışımızdaki tekil şeylerin varoluş süresi hakkında ancak çok yetersiz bir bilgiye sahip olabiliriz. Çünkü insan bedeni gibi tekil olan her şey tekil olan başka bir şey tarafından şu ya da bu şekilde var olmaya ve eylemde bulunmaya belirlenmek zorundadır. Bu başka tekil şey de başka bir tekil şeyle aynı şekilde belirlenmek zorundadır ki, bu böyle sonsuza kadar sürer. Buradan çıkan sonuca göre, tikel şeylerin hepsi olasıdır ve yok olabilir. Çünkü onların var oluş süreleri hakkında hiçbir şekilde tam bir bilgi edinemeyiz.⁵⁷

Spinoza'ya göre, Tanrı'yla ilişkili oldukları sürece tüm fikirler doğrudur. Çünkü Tanrı'da olan tüm fikirler nesnelereyle tamamen örtüşür

55 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.185.

56 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 237; (s. 105; s. 51).

57 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 243-245; (s. 106-107; s. 52).

ve bu nedenle hepsi doğrudur. Tanrı, zihnimizin özünü teşkil eder ve ona bağlı fikirler, gerçeğe uygun, kusursuz ve doğrudur. Bizde bire bir ve mükemmel fikrin olduğunu söylediğimizde, kastettiğimiz şey sadece bu bire bir ve mükemmel fikrin zihnimizin özünü kuran Tanrı'da olduğudur; dolayısıyla, kastettiğimiz şey sadece böyle bir fikrin doğru olduğudur. Yanlışlık bire bir olmayan, yani bölük pörçük ve bulanık olan fikirlerdeki bilgi eksikliğidir.⁵⁸

Tam, açık ve seçik fikirler nasıl meydana geliyorsa, eksik ve bulanık fikirler de öyle meydana gelir. Her ne kadar, onun, eksik ve bulanık fikirlere dair ortaya koyduğu önermelere dayanarak, tam, açık ve seçik fikirlerin olamayacağı düşünülse de, Spinoza, insanların bu tür fikirleri edinme imkanına sahip olduğuna dair bir takım önermelerde bulunur. Her şeyde ortak olan ve hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan bir öge, tekil olan herhangi bir şeyin özünü oluşturmaz. Her şeyde ortak olan ve hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan öğeler ancak bire bir kavranırlar.⁵⁹ Spinoza'nın bu önermelerinden anlaşılacağı gibi, bütün varlıklarda ortak olan bazı nitelikler vardır. Bu, bütün varlıklarda, hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan, hiç birinin özünü teşkil etmeyen nitelikler üzerine edinilen fikirler kısmi değil, tamdır.

Doğada her nesnenin bir zihinsel boyutu vardır ve burada, bir zihne sahip olma bakımından insana ayrılmış bir ayrıcalık yoktur. İnsan zihni insan bedenine bağlı olan, ona tekabül eden, onun tüm parçalarını algılayan bir 'evrensel zihin' parçasıdır. Zihin, her yönü ile bedeni algıladığına göre, bir bedenle dış cisimlerle ne kadar çok ortak özelliği varsa, zihninin de o kadar çok şeyi tam bir biçimde algılar. Her şeyde ortak olan, hem parçada hem de bütünde eşit olarak bulunan, hem insan bedenine hem de bedenle etkilediği cisimlere ortak olup, ikisinin de özelliği olan şeyler, tam ve açık seçik olarak herkes tarafından algılanan, kanıtlanmaları gerekmeyen ortak kavramlar ya da aksiyomlardır. Ancak, zihinde tam ve eksiksiz olarak ortaya çıkabilecek fikirler sadece aksiyomlar değildir. Tam fikirleri takip eden fikirler de tamdır. Yani bir düşünce sisteminde, bu aksiyomların mantıksal sonuçları olarak gelişen fikirler de eksiksiz olacaktır. Başka bir

58 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 245-249; (s. 107-108; s. 53).

59 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 251-253; (s. 110; s. 54).

deyişle, teoremleri temel doğrulardan yola çıkmış olan tümdengelimli bir sistem de gerçek bilgi sağlar.⁶⁰

Bilgi Türleri

Spinoza'ya göre, edinilen bilgiler, oluşma nedenlerine, tutarlılık, güvenilirlik ve derinliklerine göre sınıflandırılabilir. Spinoza, *Etika*'nın İkinci Bölümü'nde, algılamalar ve bilgilerin oluşması hakkında buraya kadar söylemiş olduklarından, bilgilerin üç biçimde edinildiğinin ortaya çıktığını söyler. Birinci tür bilgi, sanı ya da hayal gücüdür. Bu, iki biçimde oluşur. İlki, duyuyla algılanan şeylerin, düzensiz, bölük pörçük, karmakarışık bir biçimde temsil edilmesi suretiyle edinilen bilgi, yani muğlak deneyim yoluyla olan algılamadır. Diğeri ise, çeşitli işaretlerden, örneğin, bazı şeyler duyulduğunda ya da okunduğunda, bir çağrışım sonucu imgelemeye benzer biçimde oluşturulan fikirdir. İkinci tür bilgi ya da akıl, nesnel özellikleri üzerinde ortak kavramlar ve tam fikirler edinildiğinde oluşan bilgidir. Bu, akıl yürütme yoluyla edinilen rasyonel bilgidir. Üçüncü tür bilgi ya da sezgisel bilgi, Tanrı'nın bazı sıfatlarının biçimsel özüne ilişkin birebir fikirden şeylerin özüne ilişkin birebir bilgiye değin uzanır.⁶¹

Spinoza'ya göre, sanı, hayal gücü ya da birinci tür bilgi, yanlışlığın tek nedenidir. İkinci ve üçüncü tür bilgi ise, zorunlu olarak doğrudur. Bize doğruyu yanlıştan ayırt etmemizi öğreten birinci tür bilgi değil, ikinci ve üçüncü tür bilgidir.⁶² Doğru fikir, dayanağı olan fikirdir. Bir fikir, gerçeği yansıtırsa dahi, eğer rasyonel bilgiye dayanmıyorsa yanlıştır. Aynı şekilde, bir fikir akla, yani ussal bilgiye dayanıyorsa, gerçeği yansıtmasa bile, doğru bir fikirdir. Örneğin, kulaktan dolma bir bilgiye dayanarak aspirinin sağlığa iyi geldiğine inanılırsa, bu fikir yanlış bir fikir; bu ilacın kimyasal özelliklerinin kanda yaptığı şu ya da bu etkiden dolayı sağlığa iyi geleceğinin bilinmesi ise doğru bir fikirdir. Bu fikirlerin ikisi de gerçeği yansıtıyor ya da ikisi de yansıtıyor olabilir ama yine de biri doğru, diğeri yanlış fikirdir. Daha sonra aspirinin, yeni keşfedilen bir başka özelliğinden dolayı, zararlı olduğu ortaya çıksa dahi eski fikrin doğruluğu yitirilmez.⁶³

60 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.189-190.

61 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 263-265; (s. 113-114; s. 57).

62 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 265-267; (s. 114; s. 57-58).

63 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.195-196.

Varlıkların olumsal ya da rastlantısal olmayıp zorunlu olduklarını görmek, aklın doğasında vardır. Şeylerin olumsal olduklarını, yani varoluşlarının ve geleceklerinin tesadüfi olduklarını düşünüp, varoluşlarına neden olan ve geleceklerini tayin eden zorunluluğu görmemek hayalidir; akıl ise, bütün şeylerin varoluşlarının, bütün olayların oluşmalarının altındaki zorunluluğu algılar. Tanrısal doğada işleyen zorunluluk, tüm şeylerde ve gerçekleşen tüm olaylarda kendisini açığa vurur. Akıl da bunu açık ve seçik bir biçimde algılar. Aklın bir şeyi algılaması, tüm şeylere ortak olan, bu şeylerin hiçbirine özel (özüne ait) olmayan ilişkileri bilmesi yoluyla olur. İşte tüm şeylere ortak olan, hiçbir şeyin özünü açıklamayan ve aklın kavradığı bu ilişkiler, zamansız ya da zamana tabi olmayan başka bir deyişle sonsuzluk türünden anlaşılabilir ilişkilerdir. Fiili olarak var olan bir şey hakkında edinilen fikir, Tanrı'nın sonsuz ve sınırsız özünü de içerir. Var olduğu görülen bir şey hakkında edinilen fikir, o şeyin hem ne olduğunu (özünü) hem de varlığını içerir. Burada var olmaktan anlaşılması gereken, o şeyin belirli bir süre için özünü koruyor olması değil, var olmasını zorunlu kılan doğa yasası ya da başka bir deyişle var olmanın doğasıdır. Her ne kadar bir şeyin, belirli bir biçimde var olmasını belirleyen yine başka bir şeyse de, onu bir arada tutan güç, doğadaki sonsuz zorunluluktan türer.⁶⁴

Spinoza'ya göre, herhangi bir cisme ya da fiilen var olan tekil bir şeye ilişkin herhangi bir fikir, zorunlu olarak Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız doğasını içerir. Tüm fikirlerin içeriğinde olan Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız özüne ilişkin bilgisi birebir ve mükemmel bilgidir. İnsan zihninde, hem kendisinin hem bedeninin hem de dış cisimlerin fiilen var olduklarını algılamayı sağlayan bilgiler vardır. Dolayısıyla insan zihni, Tanrı'nın ezeli-ebedi ve sınırsız özüne ilişkin bir bilgiye de sahiptir.⁶⁵ Buradan hareketle, her şeyin Tanrı'da olduğu ve Tanrı'yı bilme yoluyla kavranabileceği bilindiğinde, her şey hakkında tam bilgi edinmenin mümkün olduğu sonucu çıkarılabilir.

Tanrı'nın sınırsız özü ve ezeli-ebediliği herkesçe bilinir. Dahası madem ki her şey Tanrı'ya bağlıdır ve Tanrı aracılığıyla kavranır, o halde biz bu bilginin yardımıyla birçok hakikati doğru olarak bilebileceğimizi anlayabiliriz ve böylece üçüncü türden bilgiyi geliştirebiliriz. Ne var ki insanların Tanrı'ya ilişkin bilgileri, ortak kavramla-

64 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.197-198.

65 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 279-281; (s. 118-119; s. 60-61).

ra ilişkin bilgiler kadar açık değil, bu yüzden Tanrı'yı bir cisim gibi zihinlerinde canlandıramıyorlar ve görmeye alışık oldukları şeylerin imgelerine Tanrı adını veriyorlar. İnsan oldukları için başka türlü davranmaları da çok zor, çünkü sürekli dış etkenlerin tesiri altındalar. Ama çoğu hata zaten bundan kaynaklanıyor, yani şeylerin yanlış adlandırılmasında. Örneğin, insanlar hesap hatası yaptıklarında zihinlerindeki sayılar kağıda yazdıkları sayıları tutmuyor. Bu nedenle siz onların zihinlerini hesaba katarsanız aslında hata yapmıyorlar, sadece hata yapmış gibi görünüyorlar. Çünkü biz kağıt üzerindeki sayıları onların zihinlerindeki sayıların gibi düşünüyoruz. Böyle düşünmemiş olsak, onların hata yaptığını da inanmayız. Fikir ayrılıklarının çoğu, insanın zihnindeki doğru bir şekilde aktaramamasından ya da başkasının zihnini saçma sapan okumasından kaynaklanıyor. Aslına bakarsanız insanlar birbiriyle düpedüz çeliştiklerinde bile ya aynı şeyi düşünüyorlar ya da farklı şeyleri, öyle ki taraflardan birine hatalı ve mantıksız görünen şey diğerine öyle görünmüyor.⁶⁶

Spinoza'ya göre, zihinde mutlak ya da özgür irade diye bir şey yoktur. Sadece zihnin bir nedene bağlı olarak şu ya da bu seçimi yapması belirlenmiştir; aynı şekilde bu neden de başka bir nedene bağlı olarak belirlenmiştir, bu başka neden de yine başka bir nedene bağlı olarak belirlenmiştir ve bu böyle sonsuza kadar gider. Ona göre, belirlenmiş bir düşünce olan zihin, kendi etkinliğinin özgür nedeni olamaz. Zihinde istemeye ya da istememeye ilgili mutlak bir yeti yoktur, sadece tekil istekler, yani şu ya da bu olumlama, şu ya da bu olumsuzlama söz konusudur. Bu isteklerden her biri birer fikirden başka bir şey değildir.⁶⁷

İrade ve akıl bir ve aynı şeydir. Bunu ileri sürerek Spinoza, düşünce dünyasına bir yenilik getirmiş olur. Descartes'ta bilgi edinme sürecinde işleyen güçler, anlayış, duyu ve iradedir. Anlayış, gerçekliğe bir bakıştır. Zihnin sunduğu şey ret ya da kabul edilir, önemli olan iradedir. Ona göre, 'yanlışın' kaynağı, anlayışın ötesinde bir şeyin kabul ya da reddedilmesidir. Spinoza'nın kuramı ile bu tez çürütülmüş olur. Çünkü ona göre, gerçekte ne irade ne de anlayış diye bir şey vardır. Bütün bunlar birer kurgudan, soyutlamadan, evrensel birer kavramdan başka bir şey değildir.⁶⁸

Spinoza, bir fikir yani zihinsel kavram ile hayal gücünün oluşturduğu imgelerin birbirinden kesinlikle ayırt edilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca,

66 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 283-285; (s. 119-120; s. 61-62).

67 Benedictus de Spinoza, *Ethica*, s. 289; (s. 121; s. 63).

68 Moris Fransez, *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla*, s.199-200.

fikirler ile şeylerin ifade ettiği kelimelerin de birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü çoğu insan bu üçünü, yani fikirleri, imgeleri ve kelimeleri ya tamamen birbirine karıştırmış ya da bunların doğru ve dikkatli bir şekilde ayırılmasına varamamış olacak ki, irade konusundaki bu öğretiyi ile ilgili bir cehalet söz konusu; oysa bu, hem felsefi amaçlar için hem de yaşamımızı akıllıca idare edebilmemiz için bilinmesi gereken önemli bir konudur.

Sonuç

Spinoza'nın, insan zihninin doğası ve kaynağına ilişkin açıklamalarından hareketle, tözün kendisini açığa vurduğu ve Tanrısal nedenselliğin egemen olduğu alanlardan birisinin insan zihni olduğu söylenebilir. Zihni ve bedeni ile bir bütünlük oluşturan insan da, diğer varlıklar gibi doğanın değişmez yasalarına tabidir. Bütün yer kaplayan varlıklarda olduğu gibi insan bedeninin de tabi olduğu belirlenim, sadece maddesel dünyada değil, aynı zamanda düşüncede de egemenliğini sürdürür. Tanrısal zorunluluk ve nedensellik, her şeyde olduğu kadar, insan zihninde bilgilerin oluşmasında da tutarlılık gösterir. Daha somut bir ifadeyle, bir üçgenin üç açısının toplamının iki dik açığa eşit olması, üçgen olmanın zorunlu sonucu olduğu gibi, insan zihninde bilgilerin belirli bir biçimde oluşması da, zihnin doğasının zorunlu sonucudur.

İnsan zihnini oluşturan fikirlerin nesnesi, insan bedeni olduğu için, zihni anlamının yolu bedeni anlamaktan geçer. Zihin ve beden, iki ayrı şey değil, Tanrı'nın sonsuz sıfatlarının iki ayrı yönünün, yani düşünce ve yer kaplama sıfatlarının ifadeleridir. İnsan bedeni dış cisimlerle sürekli etkileşim halindedir. Beden, dış cisimlerden sadece farklı şekillerde etkilenmekle kalmaz, aynı zamanda onları da etkiler. Bu arada insan zihni de bedende olup biten her şeyi algıladığı için, bedenin dış cisimlerle etkileşimi ne kadarsa, zihnin de o kadar algılayacağı söylenebilir. İnsan zihninin bilimsel varlığını kuran fikir basit bir fikir değildir; tersine birçok fikrin birleşmesinden oluşmuştur. Yani, insan zihni de, bedeni gibi bileşik bir varlıktır. İnsan zihni denilen şey, insan bedeni üzerinde edinilmiş bilgi ya da fikirden başka bir şey değildir. Bu bilgi edinme ya da fikir, bedenin uğradığı değişimlerin algılanmasından ibarettir. Buradan hareketle, insan zihninin, bedeni oluşturan bütün parçaların düşüncelerinin bir araya gelmesinden ibaret olduğu söylenebilir.

Öz

Spinoza Felsefesinde Zihin: Doğası ve Kaynağı

Spinoza, insan da dahil her konuda, düşüncelerini ‘Tanrı’ ya da ‘Doğa’ kavramlarından hareketle temellendirir. Onun felsefesinde Tanrı kavramı, merkezi bir yere sahiptir ve diğer her şey gibi insan da doğa ile bağlantılıdır. İnsan, yakın bir ilişki içinde bulunduğu doğanın, yani Tanrı’nın bir parçasıdır ve Tanrı’nın özünü belirli bir şekilde ifade eden sonlu bir tavidir. Aynı zamanda, insan kendisi dışındakilerle sürekli olarak etkileşim halinde bulunan bir bireydir. Doğa’nın bir parçası olarak, o, doğanın diğer parçalarının da tabii olduğu zorunluluğa tabidir, bu anlamda diğerlerinden hiçbir farkı yoktur. Tözün kendisini açığa vurduğu, zorunluluğun ve Tanrısal nedenselliğin egemen olduğu bir alanın da, insan zihni olduğu söylenebilir. Bedeni ve zihni ile bir bütünlük oluşturan insan, diğer varlıklar gibi doğanın değişmez ve sonsuz yasalarına tabidir. Bu makalede, zihnin doğası ve kaynağına, zorunluluğun ve Tanrısal nedenselliğin insan zihnindeki etkisine değinilecektir. Bu bağlamda, Tanrı’nın sıfatları, düşünce ve yer kaplama, fikir ve beden, tam ve eksik fikirler-doğru ve yanlış fikirler, bilgi türleri gibi kavramlar ve konular ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, insan, zihin, düşünce, yer kaplama, fikir, beden.

Abstract

The Position of the Mind in Philosophy of Spinoza: Its Nature and Source

Spinoza justifies all of his thoughts –including the subject of human being- based on the ‘God’ or ‘Nature’. In his philosophy concepts of God takes a central position and like all other things human being is in relationship with the nature. Human being is a part of nature i.e God with which he has a close contact. Also, human being is a attribute that expresses the essence of God in a certain way. At the same time, human being is in a constant relationship with the things other than himself. As a part of nature human being is subject to necessity and in this sense he is not different from other things. It is possible to say that human mind

is the place in which substance exposes itself and in which necessity and Godlike causality dominates. Human being as consisting of mind and body composes a unity and he is subject to constant and eternal laws of nature. In this article, the nature and source of human mind, the effects of necessity and Godlike causality will be touched upon. In this context, it will be considered concepts and subjects like; attributes of God, thought and extension, idea and body, complete and incomplete ideas, true and false ideas, kinds of knowledge.

Keywords: God, human being, mind, thought, extension, idea, body.

Kaynakça

- Arıcan, M. Kazım. *Panteizm, Ateizm ve Panenteizm Bağlamında Spinoza'nın Tanrı Anlayışı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Ceylan, Tuncay. “Belirlenimci Etik’te, Paradoksal Bir Durum Olan Özgürlük –Zorunluluk Bağıntısı ve Rasyonalite”, *Kaygı Dergisi*, Sayı: 19, 2012.
- Fransez, Moris. *Spinoza'nın Tao'su: Akıllı İnançtan İnançlı Akla, Yol Yayınları*, İstanbul, 2004.
- Hünler, Solmaz Zelyut. *Spinoza*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.
- Scruton, Roger. *Spinoza*, Routledge, New York, 1999.
- Spinoza, Benedictus de. *Ethica*, (çev: Çiğdem Dürüşken), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Spinoza, Benedict de. *Etics*, Edited and Translated by Edwin Curley with an Introduction by Stuart Hampshire, Penguin Books, 1996.
- Spinoza, Benedictus de. *Etika*, (çev. Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.